

ศึกษาทัศนะของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีต่ออภัยากตปัญหา A Study of Buddha's View Toward Appayakatapanha

พระสมุห์ประยูร สุธมโม (บัวพันธ์)

Phrasamu Prayoon Sudhammo (Beupan)

พระครูวิจิตรศีลาจาร, พระครูสิริธรรมาภีรัต

Phrakruvicitsilajan, Phrakrusiridhammaphirat

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhonsithammarat Campus

E-mail: phrasmuhrayurs@yahoo.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาทัศนะของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีต่ออภัยากตปัญหา โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดของลัทธิศาสนาต่าง ๆ ในพุทธกาลที่มีต่ออภัยากตปัญหา 2) เพื่อศึกษาการตอบปัญหาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ 3) เพื่อศึกษาพุทธทัศนะที่ทรงมีต่ออภัยากตปัญหา และเหตุผลที่ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาทางอภิปรชญาณัน

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบศึกษาเชิงวิเคราะห์(Critical Study Research) โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากทางเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้ 1) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2539 2) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิอื่นๆ เช่น อรรถกถา ฎีกา และตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง 3) ศึกษาข้อมูลจากแหล่งทั้งสองข้างต้นต่าง ๆ นำข้อมูลมาวิเคราะห์ แล้วนำเสนอในรูปการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) ประกอบทัศนะแนวความคิดเห็นของผู้วิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

อภัยากตปัญหาในยุคต้นพุทธกาลนั้น เป็นแนวคิดปัญหาที่สมณพราหมณ์ในยุคนั้นถกเถียงกัน เพื่อแสวงหาความเป็นจริงเกี่ยวกับ โลก จักรวาล วิญญาณที่ไม่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต แต่เป็นการค้นหาความจริงที่อยู่นอกเหนือปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่ถือเป็นลักษณะของอภิปรชญาณว่าด้วยการพิสูจน์ความเป็นจริงหรือไม่จริง ความมีอยู่ หรือไม่มีอยู่ของโลกของคนและของวิญญาณ ซึ่งอยู่ในความสนใจของชาวอินเดียส่วนใหญ่ในสมัยนั้น โดยสมณพราหมณ์เหล่านั้นพยายามตั้งคำถามเป็นปัญหาที่ได้ถูกขึ้นหรือจัดเป็นกลุ่มปัญหา เพื่อนำไปถามบรรดาเจ้าลัทธิในสมัยนั้น และอภัยากตปัญหาก็คืออยู่ในปัญหาเหล่านั้นด้วย ซึ่งแต่ละสำนักก็ให้

คำตอบที่แตกต่างกันออกไปตามทัศนะของตนและต่างยืนยันว่า แนวคิดของตนเท่านั้นถูกต้อง บรรยายากาในสมัยนั้นจึงเต็มไปด้วยการถกเถียงกันด้วยแนวคิดทางปรัชญา ในขณะที่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงได้รับการทูลถามปัญหาทางอภิปรัชญานี้ด้วยเช่นกัน แต่ไม่ทรงพยากรณ์ไปในแนวทางใดทางหนึ่ง

การตอบปัญหาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถือหลักการตอบ 4 อย่างตามลักษณะของปัญหาและท่าทีของผู้ถามด้วย กล่าวคือ 1. ทรงตอบด้วยปฏิปุจฉาพยากรณ์ 2. ทรงตอบด้วย วิวิจชพยากรณ์ 3. ทรงตอบด้วยเอกิงคพยากรณ์ 4. ทรงตอบด้วยอุปนิยพยากรณ์ ซึ่งปัญหาประเภทนี้เรียกว่า อัปยาคตปัญหา คือ ปัญหาที่ไม่ทรงตอบ เป็นปัญหาที่ไม่กระทำให้งัง คือ เป็นธรรมที่ไม่ทรงแสดงว่าเป็นกุศลธรรม หรือ อกุศลธรรม

การศึกษาพุทธทัศนะที่ทรงมีต่ออัปยาคตปัญหาและเหตุผลที่ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาทางอภิปรัชญานั้น พอจะสรุปสาเหตุที่พระพุทธองค์ไม่ทรงพยากรณ์อัปยาคตปัญหาได้ว่า น่าจะเป็นเพราะเหตุดังต่อไปนี้ คือ เพราะเป็นปัญหาที่ 1. เป็นธรรมประณีตลุ่มลึก 2. เป็นการเห็นผิดว่าชั้น 5 ทั้งหลายเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นอัตตาตัวตน 3. บุคคลสิ้นอวิชชา สิ้นทิฏฐิแล้วย่อมหยั่งรู้ได้เอง 4. เพราะไม่ทำให้เกิดธรรมทัสสนะ 5. คำถามเป็นมิจฉาทิฏฐิทั้งหมด 6. ทรงตอบธรรมที่เป็นประโยชน์เพื่อความรู้ยิ่ง(ตรัสรู้)เพื่อบรรลुพระนิพพาน

พระพุทธองค์ทรงเลือกบุคคลที่จะตอบปัญหากับผู้ที่มาทูลถาม ที่ทรงเห็นแล้วว่า จะเกิดประโยชน์กับผู้ฟังนั้น ทรงตอบธรรมเฉพาะที่เป็นประโยชน์ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ เพื่อบรรลุพระนิพพาน

ดังนั้น สาเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อัปยาคตปัญหา เพราะว่าเป็นปัญหาที่ลุ่มลึกตอบไปแล้วคนไม่เข้าใจก็ยิ่งจะงมงาย และไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด(ราคะกิเลส) ไม่เป็นไปเพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน และทรงกล่าวข้อธรรมอีกว่า งานเฉพาะหน้าของมนุษย์แต่ละคน ควรทำโดยเร่งด่วนคือการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ มิใช่การค้นหาความจริงด้านอภิปรัชญา เมื่อบุคคลกระทำทุกข์ให้ถึงที่สุดแล้ว ความสงสัยในปัญหาเหล่านี้ก็จะหมดไปเอง

คำสำคัญ: ทัศนะ, อัปยาคตปัญหา

Abstract

The thesis title on of Buddha's view toward Appayakatapanha; the objectives were as following 1) To study the concept of several doctrines in Buddha's time toward Appayakata Panha. 2)To study the answer of the Lord Buddha which are appeared in several scriptures. 3)To study the Buddha's view

toward Appayakatapanha and the reason for non-predict of question in metaphysic.

This is the critical study research which are studied from documentary research the processes as follows. 1. To study on primary source i.e. Tipitaka on Thai version which is under Mahachulalongkornrajavidyalaya (B.E.2539) 2. To study from secondary source i.e. commentary, scripture and Buddhist texts. 3. To analyses both primary and secondary by the researcher as analytical description.

The findings were as following:

1. Appayakatapanha in the early Buddhist era composed of question which are debated by priests at that time for finding out the truth of world, universe and spiritual which are not concerned with way of life but to find out the truth that are out of nature as a Metaphysic to prove it was truth or not, to be or not to be of universe, human and spiritual which are interested of Indian at that time, those priests tried to ask question or create question in group of question for asking the leader of doctrine at that time and the Appayakatapanha has also asked and in each doctrine tries to answer as their views and assert on their views only for the right, the situations at that time ware based on debating on Philosophy view, in the same way the lord Buddha was also requested on those questions but he was not try to predict to answer in any way.

2. The way to answer of the lord Buddha was based on four characters
1. To answer by setting question feedback and answer (Patipuccapayakarana) 2. To answer by separating (Vipachapayakarana) 3. To answer by directly (yes or no), (Ekansapayakarana) 4. To answer by non answer (Thpaniyapayakarana) these are called Appayakatapanha (non answer) which are not to be enlighten i.e. no good or bad being.

3. A study on Buddha's view toward Appayakatapanha and reason that was not predicts or answer on Metaphysic can be summarized as follow. 1. Deep question. 2. Not accordance with Khandha (animal, human, self). 3. Cessation of ignore, self and can be enlighten. 4. Not to be Dhamma's awaking. 5. Wrong thought question. 6. To answer the thing that can be useful for enlightenment.

The lord Buddha tried to choose to answer the question in audian useful for peace, more learning and enlightenment.

So, the cause that he would not answer the Appayakatapanha because of it was so complexity and not based on usefulness, not to be on sexual conduct, not to be on tediously, not to be on sexual tediously, not to be on cessation, peaceful, more learning, enlightenment and Niravana and he said that the faced work of each man should do it rapidly i.e. try to practice for cessation of suffering, not to find the truth of Metaphysic, when man made of suffering cessation in finally, the question on these problems will be vanishing all.

Keywords: Buddha's View, Appayakatapanha

1. บทนำ

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและทรงตัดสินพระทัยจะประกาศศาสนาแล้ว ได้ทรงสละความสุขส่วนพระองค์เสด็จจาริกไปในแคว้นต่าง ๆ ตั้งมั่นพระทัยจะเสด็จโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้ได้รับประโยชน์สุขมากที่สุด ตลอด 45 พรรษา ที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าจาริกประกาศศาสนา ทรงกระทำการสงเคราะห์แก่มหาชนทั้ง 3 โลก คือ เทวโลก มนุษย์โลก และยมโลก ที่เรียกว่า พุทธจริยา 3 ประการ อย่างสมบูรณ์ คือ

1. โลกัตถจริยา คือ ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ในฐานะที่พระองค์เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคมโลกทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชน ด้วยการประกาศธรรมที่จะนำประโยชน์มาสู่ผู้ปฏิบัติ โดยทรงอาศัยพุทธกิจประจำวัน 5 ประการ คือ

พุทธกิจประการที่ 1 ในเวลาใกล้รุ่งทรงตรวจดูผู้ที่มีอุปนิสัยบารมีแก่กล้าสมควรจะได้รับพระธรรมเทศนาในวันนั้น

พุทธกิจประการที่ 2 ในเวลาเช้า เสด็จออกบิณฑบาต เพื่อเป็นการโปรดสัตว์โลกผู้ต้องการบุญ

พุทธกิจประการที่ 3 ในเวลาเย็น ทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทที่เข้ามาเฝ้า ณ ที่ประทับ

พุทธกิจประการที่ 4 ในเวลาค่ำ ประทานโอวาทและทรงแก้ข้อสงสัยต่าง ๆ แก่พระภิกษุ

พุทธกิจประการที่ 5 ในเวลามัชฌิมยาม ทรงแสดงธรรมและตอบปัญหาแก่เทวดา

2. ญาติัตถจริยา คือ ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธรูปบิดา พระพุทธมารดา ตลอดจนพระประยูรญาติให้ได้รับรสพระสัทธรรมของพระองค์ท่าน ยังพระประยูรญาติให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส และก่อให้เกิดความรักความสามัคคีในหมู่พระประยูรญาติ

3. พุทธจริยา คือ ทรงบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้า ทรงกระทำกิจที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตได้ทรงกระทำมาเป็นพุทธวิสัย คือ ทรงวางสิกขาบทเป็นพุทธอาณาสำหรับควบคุมความประพฤติของผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่ของตน ทรงวางพระองค์ต่อผู้ที่เข้ามาบวชและแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา ในฐานะของบิดากับบุตร ผู้ปกครองกัลยาณมิตร ศาสดาผู้เอ็นดูเป็นต้นตามสมควรแก่บุคคลและโอกาสนั้น ๆ จนสามารถประดิษฐานเป็นรูปสถาบันศาสนาสืบต่อกันมาได้

จากพุทธกิจและพุทธจริยาของพระพุทธเจ้าข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบรมครูผู้ยิ่งใหญ่ เพราะทรงมีพระมหากรุณาธิคุณที่จะสั่งสอนสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ไปสู่นิพพานอันเป็นบรมสุข พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญูรู้แจ้งสรรพสิ่งทรงทราบจริต อธิยาศัย กิเลสและสติปัญญาของสรรพสัตว์อย่างกระจ่างชัด เสมือนเห็นของที่อยู่ในฝ่ามือจึงทรงแสดงธรรมได้เหมาะสมกับแต่ละบุคคลทำให้ผู้ฟังบรรลุธรรมได้ง่าย

ในแต่ละวันจะมีผู้คนเป็นจำนวนมากมาขอเข้าเฝ้าทูลถามปัญหาที่หลากหลายกับพระพุทธองค์คนที่มาเข้าเฝ้าก็มีทุกฐานะสังคม คือ จากบุคคลระดับพระเจ้าแผ่นดินจนถึงคนจันทาล เจตนารมณ์ในการมาเฝ้าก็แตกต่างกัน ผู้ที่มาถามปัญหานั้นนอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อโต้ตอบวาทะ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอายเข้าทำนองลงดีก็มีอยู่ไม่น้อย แต่ในฐานะของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อมีผู้เข้ามาทูลถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง หากได้ทรงพิจารณาเห็นแล้วว่า ปัญหาที่ถามนั้นเป็นปัญหาที่สมควรตอบ และผู้ถามจะสามารถรู้ตามคำสอนของพระองค์ได้ ก็ทรงประทานชี้แจงแสดงธรรมที่สำเร็จประโยชน์แก่ผู้นั้นทุกครั้งไป แต่มีปัญหาบางประเภทที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบคือ “อภัยกตปัญหา” มีทั้งหมด 10 ข้อ คือโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่ที่สุดหรือโลกไม่มีที่ที่สุด ชีพอันนั้นสรีระก็อันนั้นหรือชีพอย่างหนึ่งสรีระก็อย่างหนึ่ง ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่หรือ (ตถาคตตายแล้วเกิดอีก) หรือ ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่หรือ (ตถาคตตายแล้วไม่เกิดอีก) ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี (ตถาคตตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี) หรือ ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มีใช่ ไม่มีอยู่ก็มีใช่หรือ (ตถาคตตายแล้วเกิดอีกก็มีใช่ ไม่เกิดอีกก็มีใช่) เมื่อมีคนถามเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้พระองค์จะทรงไม่ตอบ ในขณะที่เจ้าลัทธิต่าง ๆ จะพากันตอบตามความเห็นของตน เพื่อแสดงจุดยืนของลัทธิตนเองต่อปัญหาดังกล่าว สำหรับพระพุทธเจ้าจะทรงหลีกเลี่ยงการตอบปัญหาเหล่านี้ โดยตรัสว่า “ปัญหาเหล่านี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายความกำหนด เพื่อดับสนิท เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่งเพื่อตรัสรู้” แต่สิ่งที่พระองค์ทรงแสดงคือ “ความเห็นนี้ว่าทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์”

ในจุฬาลงกยสูตร พระภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า พระมาลุงกยบุตร ได้เข้าไปทูลถามปัญหาเหล่านี้ โดยยกเอาการประพฤติพรมจรรย์ในพระพุทธศาสนาขึ้นมาเป็นข้อต่อรอง

แต่แม้ว่าจะคาดคั้นเพียงใด พระพุทธองค์ก็จะทรงยืนยันว่า “ปัญหาเหล่านี้เราไม่พยากรณ์” โดยทรงให้เหตุผลว่า เพราะไม่เป็นประโยชน์ต่อการตรัสรู้และนิพพาน การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบอภัยาทปัญหาทั้ง 10 ข้อนี้ ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสงสัยว่า ในเบื้องลึก สิ่งที่ผู้ทูลถามปัญหา ต้องการที่จะทราบนั้นคืออะไร และนอกจากเหตุผลเรื่องความหลุดพ้นจากทุกข์แล้ว พระพุทธเจ้าจะทรงมีเหตุผลอื่นใดอีกหรือไม่

การศึกษาวិเคราะห์ในเรื่องนี้จึงไม่ใช่การพยายามที่จะตอบปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ แต่มุ่งที่จะแสดงให้เห็นว่าจริง ๆ แล้วพระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญู รู้แจ้งทุกสิ่งในโลก ทรงรู้แจ้งแทงตลอดในทุกเรื่อง แม้ในเรื่องปัญหาทางอภิปริชญา การที่พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบอภัยาทปัญหา มิได้หมายความว่าพระองค์ไม่ทรงทราบคำตอบ เพราะใน สีสปาวันสูตร มีพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไว้ว่า สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงทราบแต่ไม่ตรัสสอน มีมากกว่าที่ทรงตรัสสอนมากนัก เปรียบเสมือนใบไม้ในป่ากับใบไม้ในกำมือ การที่พระองค์ไม่ตรัสสอนสิ่งที่ทรงทราบทั้งหมดแต่ละบางสิ่งไว้ ก็เพราะทรงเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ต่อการตรัสรู้และนิพพาน

บางคนอาจสรุปรวบรัดตัดตอนจากพุทธวจนะว่า เรื่องปัญหาทางอภิปริชญาเป็นเรื่องนอกพุทธศาสนาไม่ควรสนใจ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ทรงสอน ความเห็นนี้ถูกตรงเพียงส่วนเดียวที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงสอน เพราะเรื่องของโลกและจักรวาลเป็นเพียงเปลือกและกระพี้ของพุทธศาสนา เกิดขึ้นเพราะปัจจัยปรุงแต่ง มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แม้รู้แล้วก็ไม่มีความหมายเพื่อความปลอดภัย รังแต่จะทำให้ยึดติด เสียโอกาสเสียเวลาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด พระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงสอน แต่ก็ไม่ปฏิเสธการมีอยู่ ทรงเปรียบเทียบว่าสิ่งที่พระองค์ทรงรู้นั้นมีมากมายนัก เปรียบได้กับใบไม้ในป่าใหญ่ที่มีอยู่มากมายนับไม่ถ้วน แต่พระองค์ทรงเลือกเฟ้นธรรมมาสั่งสอนจำนวนเพียงแค่ว่าใบไม้ในกำมือเดียวเท่านั้น ซึ่งเพียงพอแล้วต่อการปฏิบัติให้เข้าถึงมรรคผลนิพพาน

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ความเข้าใจในจุดประสงค์ที่แท้จริงของผู้ทูลถามปัญหา และเหตุผลที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ จะช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในคำสอนและจุดยืนของพระพุทธศาสนา ที่เน้นการดำเนินตามทางสายกลาง ไม่เอียงสุดไปด้านใดด้านหนึ่ง ได้ดียิ่งขึ้น

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดของลัทธิศาสนาต่างๆในพุทธกาลที่มีต่ออภัยาทปัญหา
2. เพื่อศึกษาการตอบปัญหาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ
3. เพื่อศึกษาพุทธทศนะที่ทรงมีต่ออภัยาทปัญหา และเหตุผลที่ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาทางอภิปริชญา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นเชิงคุณภาพโดยเน้นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลักโดยมีวิธีการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539

ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฎีกาอนุฎีกา ปกรณ์วิเศษ วิทยานิพนธ์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสาร หนังสือ ตำรา วารสารที่มีเนื้อหาสอดคล้องเกี่ยวกับหัวข้อที่ทำการวิจัย โดยศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูล คือ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครศรีธรรมราช ห้องสมุดมหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต ห้องสมุดประชาชนจังหวัดภูเก็ต ห้องสมุดประชาชนจังหวัดพังงาตลอดจนข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่น่าเชื่อถือและอ้างอิงได้

3. นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ทำความเข้าใจ สังเคราะห์ข้อมูล เขียนงานการวิจัยพร้อมนำเสนอความเห็นของผู้วิจัย โดยมุ่งให้ตอบวัตถุประสงค์และปัญหาที่ต้องการทราบ

4. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

5. นำเสนองานวิจัย

4. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย วิเคราะห์การตอบปัญหาของพระพุทธรเจ้าที่ทรงมีต่ออภัยกตปัญหาพบว่า อภัยกตปัญหาเป็นปัญหาที่เกิดจากข้อขัดแย้งทางด้านความคิดของเหล่านักคิดทั้งหลายที่มีในสมัยพุทธกาล ที่มีสองสารธารแห่งความคิด ที่ไม่มีวันจะเชื่อมกันได้ เพราะแต่ละข้างต่างยึดที่หมายของตัวเองไว้ ด้วยการรักษาความสุดโต่งด้านใดด้านหนึ่ง ความสุดโต่งที่เรียกว่า อัตตาทิกทิกขุณินั้น มี 3 กลุ่ม

1. กลุ่มแรกเป็นการมองเห็นเรื่องกรรมที่มีที่หมายคนละด้าน คือ กามสุขัลลิกานุโยค (ความมุกุ่นในกาม) กับอัตตกิลมถานุโยค (การทรมานตน) พวกแรกหย่อนเกินไปจนถึงมองเห็นว่าบุญไม่มีบาปไม่มี นรกสวรรค์ไม่มี มีแต่ผู้กระทำ ผู้เสียไม่มี

2. สัสสตทิกขุ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง) กับอุทฺเทททิกขุ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกขาดสูญ) อภัยกตปัญหาก็เกิดขึ้นจากกลุ่มนี้

3. เอกัตตทิกขุ (ความเห็นว่ามีสิ่งทั้งปวงเป็นหนึ่งเดียว) กับอนัตตทิกขุ (ความเห็นว่ามีสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่)

อภัยกตปัญหาเป็นเสมือนขำแห่งทิกขุเหล่านั้น ที่กั้นไม่ให้คนทั้งหลายเห็นแสงสว่าง ขำแห่งทิกขุที่ปรากฏในอภัยกตปัญหา เป็นลักษณะของความสุดโต่งแต่ละข้างของความคิด หรือที่เรียกว่าลักษณะอันตคาทิกทิกขุ ที่มีความเห็นต่างกันคนละขั้ว คือ การเล่นจากสุดโต่งแห่งความคิดเห็นด้านหนึ่งไปยังสุดโต่งอีกด้านหนึ่ง โดยที่คนพวกหนึ่งยึดติดถือมั่นใน

ตัวตนว่าเป็นของจริงแท้คงที่ถาวร สัตว์บุคคล เป็นตัวตนอย่างนั้นซึ่งมีจริง มีใช้สิ่งสมมุติ ทั้งหมด มีตัวจริง ตัวแท้ที่ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไปนิรันดร์ ไม่ว่าคนจะตาย ชีวิตจะสิ้นสุด ตัวสัตว์ ตัวบุคคล ตัวตน ดวงชีวะ อาตมันหรืออัตตานั้น ก็จะคงอยู่อย่างเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่สูญสลายไปด้วย กลุ่มคนเหล่านี้เรียกว่า สัสสตทิฎฐิ อีกพวกหนึ่งที่มีความเห็นว่าตรงกันข้ามกับพวกแรกที่ว่า สัตว์บุคคลนั้นไม่เที่ยงแท้ถาวร สูญสลายไปได้ เมื่อคนตาย ชีวิตจบสิ้นสัตว์บุคคลก็ขาดสูญ ตัวตนก็หมดไป ความเห็นคนเหล่านี้ เรียกว่าอุจเฉททิฎฐิ ทั้งสองข้อต่างก็ยืนยันความคิดของตัวเองถูก ความคิดอีกฝ่ายผิด ทำให้เกิดความขัดแย้งที่น่าพาไปสู่ลักษณะปัญหาของคำถามที่จะต้องตอบคำถาม ไม่ช่วยใดก็ช่วยหนึ่ง จึงหนีไม่พ้นส่วนที่กล่าวถึงอนาคตและส่วนที่กล่าวถึงอดีตกับปัจจุบัน อภัยาทปัญหาที่ไม่พ้นสองส่วนที่ว่านี้ เมื่อมีผู้มาถามปัญหาดังกล่าว ว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง ชีวะกับสรีระเป็นสิ่งเดียวกันหรือ สัตว์ตายไปแล้วจะเกิดอีกหรือไม่ ฯลฯ เป็นคำถามที่ต้องการให้ตอบ “ใช่” หรือ “ไม่ใช่” และถึงจะตอบอย่างไรในสองอย่างนี้ ก็ไปเข้ากับฝ่ายทิฎฐิทั้งสองอยู่ดี และทิฎฐิดังกล่าวที่ว่ามานั้นอภัยาทปัญหาจึงเกิดขึ้น เพื่อรองรับทัศนะของเจ้าลัทธิทั้งหลาย ที่ต่างก็ใช้ทัศนะของตัวเองตั้งขึ้นมาเพื่อใช้ในการโต้เถียงกัน

ในการตอบปัญหาพระพุทธรองค์จะทรงใช้หลักปฏิบัติอยู่ 3 หลัก คือ หลักปัญญา หลักเมตตา หลักอุบายโกศล ซึ่งหลักทั้ง 3 หลักนี้มีความสัมพันธ์กัน เมื่อพระพุทธรองค์ตอบปัญหา พระองค์ทรงยึดถือใช้หลักทั้ง 3 นี้ เป็นโครงสร้างอันเป็นกรอบของพระองค์ที่ใช้ตอบปัญหา พระพุทธรองค์ตรัสตอบปัญหาแก่บุคคลมากมายหลายประเภท ทั้งสาวก ทั้งเหล่านักบวช เดียรธีย์ บริพาชก นิครนถ์ พรหมณ์ มหากษัตริย์ คหบดี เศรษฐี จัณฑาล สามัญชนทั่วไป ไม่ว่าพระพุทธรองค์จะทรงตอบสั้น ๆ หรือตอบเพียงสั้น ๆ หรือตอบยาวใช้เวลานานในการสนทนา หรือบางครั้งไม่ตรัสตอบเลย หลักปัญญาหรือหลักเป้าหมาย ที่นำไปสู่การเกิดองค์ความรู้ขึ้นกับผู้ถามนั้นร่วมกันเป็นองค์รวมไม่ทรงใช้หลักใดโดดเดี่ยว แต่ทรงใช้ร่วมกันในการตรัสตอบปัญหาทุกครั้ง หลักเมตตาธรรมหรือหลักปฏิบัติกับบุคคลผู้ถามด้วยความเอื้อเพื่อเกื้อกูลปรารถนาให้เกิดสิ่งที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้ถาม และหลักอุบายโกศลหรือหลักเทคนิคที่เป็นศิลปะหรือหลักกำกับกระบวนการนำผู้ถามเข้าสู่หลักเป้าหมายแห่งการเกิดองค์ความรู้เกิดปัญญา ปัญญาสำคัญอย่างไรพระพุทธรองค์จึงยึดถือปฏิบัติเป็นหลักเป้าหมาย เพราะปัญญาเป็นตัวตัดสินวินิจฉัยขั้นสูงสุดของการบรรลุธรรม และเป็นตัวประหารกิเลสพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ดังนั้น ที่สุดแห่งการตรัสตอบปัญหาของพระพุทธรเจ้านั้น พระองค์จึงมีเป้าหมายสูงสุด คือ ทำให้ผู้ถามเกิดปัญญาสัมมาทิฐิ

ท่าทีของพระพุทธรเจ้าไม่ทรงตอบอภัยาทปัญหาทั้ง 10 ข้อ เพราะเป็นปัญหาที่ไกลตัวเกินไปพระองค์ทรงเน้นสอนเฉพาะสิ่งที่เป็นสาระและประกอบด้วยประโยชน์ พระองค์ไม่ทรงให้ความสนใจมากนักเกี่ยวกับปัญหาทางด้านอภิปรัชญา ซึ่งอภัยาทปัญหาก็รวมอยู่ในนั้นด้วย เพราะนั่นเป็นเรื่องที่อยู่ไกลตัวเกินไปและไม่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต พระพุทธรเจ้าทรงเห็นว่าปัญหาดังกล่าว เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ในเชิงปฏิบัติและเป็นการสิ้นเปลืองเวลา หากจะมาถาม

ว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุด หรือไม่มีที่สิ้นสุด สัตว์ตายแล้วเกิด หรือตายแล้วสูญ ฯลฯ เป็นทัศนคติที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อการแสวงหาทางจิตใจ ไม่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ และไม่ใช่วิถีแห่งการเข้าถึงที่สุดแห่งทุกข์เลยหากเรารู้หลักอริยสัจ นั้นหมายถึงเราเห็นทางที่จะพ้นทุกข์ ทุกข์ของอริยสัจคือชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ ทุกข์ในสมุทัยคือ ตัณหาที่ทำให้มีภพใหม่ ทุกข์นิโรธอริยสัจ คือการที่ตัณหานั้นแลดับไปได้ด้วยการสํารอกออกหมดไม่มีเหลือ และทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ เป็นต้น สิ่งทีพระองค์ตรัสรู้มีมากมาย แต่ทรงนำมาสอนเพียงเล็กน้อยเหตุผลที่ทรงกระทำเช่นนั้น ก็เพราะทรงสอนแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ใช้แก้ปัญหาได้ และสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ใช้แก้ปัญหาได้นั้นก็คืออริยสัจ 4 ดังทีพระองค์ทรงสอนเรื่องไปไม่ในมือ นั่นคือทางพ้นทุกข์สำหรับมวลมนุษยอย่างแท้จริง

ดังนั้นสาเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อภัยกตปัญหา เพราะว่าเป็นปัญหาที่ลุ่มลึกตอบไปแล้วคนไม่เข้าใจก็ยิ่งจะมงง และไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด (ราคะกิเลส) ไม่เป็นไปเพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน และทรงกล่าวข้อธรรมอีกว่า งานเฉพาะหน้าของมนุษย์แต่ละคน ควรทำโดยเร่งด่วนคือการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ มิใช่การค้นหาความจริงด้านอภิปราย เมื่อบุคคลกระทำทุกข์ให้ถึงที่สุดแล้วความสงสัยในปัญหาเหล่านี้ก็จะหมดไปเอง

5. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการศึกษาอภัยกตปัญหา

อภัยกตปัญหานี้จะแบ่งคำถามออกเป็น 3 เรื่องใน 10 ข้อนี้ คำถามแรกเป็นการถามถึงเรื่อง โลก จักรวาล เมื่อกล่าวว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด ในทางปรัชญานั้นเมื่อเราถามถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดทีเกี่ยวกับสิ่งที่ป็นจริง เราต้องมีสมมุติฐานเกี่ยวกับสิ่งนั้นๆ เหตุผลต้องมีให้สำหรับสิ่งนั้นๆ เมื่อคำถามชุดแรกกล่าวถึงความเที่ยงหรือไม่เที่ยง มีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด จึงต้องจินตนาการไปถึงว่าอะไรเป็นต้นกำเนิดของโลก จักรวาลนี้ใครเป็นผู้ควบคุม ฝ่ายจิตนิยม (Idealism) ต่างก็ให้ความสำคัญกับพระเป็นเจ้าที่เป็นต้นกำเนิดและผู้ควบคุมทุกสิ่งในจักรวาล ส่วนฝ่ายสสารนิยม (Materialism) ถือว่าต้นกำเนิดของโลกและจักรวาลนั้นเป็นเพียง การรวมตัวกันของธาตุต่าง ๆ ในส่วนที่พอเหมาะ เมื่อธาตุทั้งหลายแยกจากกันก็ไม่มีอะไรคงอยู่ ดังนั้นแล้วการมีอยู่ของโลกที่จะเที่ยงหรือไม่เที่ยง จะมีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด ก็ต้องอาศัยหลักของตรรกะเข้าไปตรวจสอบ เพื่อให้สมมุติฐานที่ตัวเองตั้งไว้นั้นถูกต้องที่สุด

ในคำถามเรื่องที่สอง เป็นคำถามว่าด้วยเรื่องวิญญาณ ที่ว่าชีวะกับสรีระเป็นอันเดียวกันหรือชีวะกับสรีระแตกต่างกัน ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายกับวิญญาณทำให้เกิดข้อโต้แย้งซึ่งกันและกัน เพราะบางลัทธิเห็นว่าเป็นอย่างเดียวกัน บางสำนักเห็นว่าไม่เกี่ยวข้องกัน คำถามชุดนี้จะมุ่งอธิบายความจริงแท้ของมนุษย์ หรืออัตตาเป็นเรื่องสำคัญส่วนใน

คำถามเรื่องสุดท้ายที่ว่าสัตว์ตายแล้วเกิดอีก หรือสัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก หรือสัตว์ตายแล้วทั้งเกิดและไม่เกิดอีก หรือสัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช้ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช้คำถามชุดนี้ เป็นการต้องการแสวงหาคำตอบสิ่งที่เป็น กล่าวถึงอนาคตที่สามารถคาดเดาได้ตามทฤษฎีของตน

ความเห็นสุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่งนี้ เป็นเหตุให้แต่ละลัทธิมองเห็นความจริงในเรื่องต่าง ๆ เฉพาะส่วนที่ตนยึดถืออยู่เท่านั้น ความจริงบางสิ่งนี้ แม้ว่าจะมีส่วนจริง แต่ไม่อาจถือได้ว่าเป็นตัวแทนที่ถูกต้องของความจริงทั้งหมด เปรียบเสมือนความเห็นของคนตาบอดแต่ละคน ในนิทานเรื่องตาบอดคลำช้าง ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่าความเห็นของสำนักใดสำนักหนึ่งเป็นจริง ส่วนความเห็นอื่น ๆ ไม่จริงโดยสิ้นเชิง

อภัยกตปัญหาทั้ง 10 ข้อนี้เป็นตัวอย่างของทฤษฎีที่แตกต่างกันของแต่ละสำนัก ซึ่งในบางครั้งก็สอดคล้องกัน บางครั้งก็ดูเหมือนว่าจะขัดแย้งกัน ทั้งนี้เพราะปัญหาแต่ละข้อเป็นเพียงความจริงเฉพาะด้าน (ปัจเจกสัจจะ) ที่แต่ละสำนักรู้เห็นและยึดถือกันอยู่เท่านั้น ไม่ใช่ความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง (สัมมาทฤษฎี) ด้วยเหตุนี้อภัยกตปัญหา จึงเป็นปัญหาที่มีผู้ยกขึ้นมาโต้เถียงกันเรื่อยมา

การศึกษาอภัยกตปัญหา สามารถศึกษาได้หลายแนวทาง ซึ่งแต่ละแนวทางนั้นต่างก็มีเหตุผลมารองรับเสมอ และดูจะเป็นเหตุผลที่สมเหตุสมผล การจะศึกษาให้เข้าใจนั้นต้องแยกศึกษาทีละประเด็น แต่ไม่ทิ้งเป้าหมายแล้วจะมองเห็นภาพทั้งหมด นั้นหมายถึงเราจะศึกษาอย่างไรให้ได้ประโยชน์ และเกิดผลกับอภัยกตปัญหา ผู้ศึกษาจึงมีความเห็นว่าทั้งสี่ส่วนนี้คือการสอดรับ ประสานสัมพันธ์กัน กลมกลืนเป็นเสมือนเกลียวเชือก จะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้ หากแยกจากกัน จะทำให้มุมมองไม่สมบูรณ์ ทำให้หลงไปยึดเอาทัศนะใดทัศนะหนึ่ง ยกขึ้นมาเป็นศาสตร์ แล้วเอาพระพุทธศาสนาเปรียบเทียบ ทำให้มองแคบปลิกย่อยเท่านั้น หากหากจะกล่าวตามความเป็นจริงต้องมองพระพุทธศาสนาให้ครบทั้งสี่ส่วนแล้ว นำศาสตร์เหล่านั้นมาเปรียบเทียบ แล้วจะเห็นความชัดเจนยิ่งขึ้น

การนำไปใช้พระพุทธเจ้าทรงให้ลงมือปฏิบัติ อย่าใช้การคาดคะเน หรือเดา หรือกระทั่งใช้หลักเหตุผลทางด้านตรรกศาสตร์ ทั้งหมดล้วนได้มาจากการอนุมานทั้งสิ้น นั้นหมายถึงอนุมานจากเหตุไปหาผล เช่น เมื่อเห็นควันก็เข้าใจว่าที่นั่นต้องมีไฟ แต่ก็ไม่ใช่ว่าเมื่อมีควันแล้วจะต้องมีไฟเสมอไป อาจจะมีเหตุอื่นก็ได้ ทำให้เกิดข้อโต้แย้งเสมอ แต่หากจะกล่าวว่าเมื่อมีเหตุมีปัจจัยแล้วจึงจะมีผล น่าจะถูกต้องมากกว่า จากที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธที่จะอธิบายปัญหาทางด้านอภิปราย ด้วยมองว่าเมื่อลงสู่การปฏิบัติแล้ว จะไม่เห็นผลจริง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ในวิทยานิพนธ์นี้ มีประเด็นที่ควรศึกษาเพิ่มเติมได้หลายด้าน ได้แก่

- 1) แนวคิดทางปรัชญาตะวันตกกับแนวคิดพุทธปรัชญา
- 2) การศึกษาคุณค่าและแนวคิดทางปรัชญาในอภัยกตปัญหา
- 3) วิเคราะห์อภิปรายในพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- กิตติ วัฒนมหาคม. **ตรีเทวปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊ค, 2542.
- จินดา จันทรแก้ว. **พุทธวิภาษวิธี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.
- จำนง ทองประเสริฐ. **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค 1-4**. กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, 2540.
- ชัยวัฒน์ อัฒพันธ์. **ญาณวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547.
- ฐานิสรา ประธานราษฎร์นิกร. **อภัยกตปัญหา ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2552.
- ทวีศักดิ์ ญาณประทีป ปรศ. **วรรณกรรมทางศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2536.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอสอาร์.พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, 2546.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.
- พระยาประชาภิจักรจักร. **ประวัติศาสตร์**. พระนคร: สำนักพิมพ์จำลองศิลป์, 2493.
- _____. **แก่นพุทธศาสน์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อรุณวิทยา, 2529.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มังคลัตถทีปนี** แปล เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.
- ยวหาราลนทร์. **พบลินอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, 2545.
- วสิน อินทสระ. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2537.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธเถร). **ศาสนาสาทุก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2548.
- เสถียร พันธรั้ง. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

- สุวรรณ เพชรนิล. **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546.
- แสง จันทรงาม. **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2526.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.
- เอกฉันท จารุเมธีชน. “คัมภีร์พระเวท: วรรณกรรมโบราณที่ไม่เก่ากว่าโลกจะสลาย”. วารสารอินเดียศึกษา ปีที่ 5, 2543.
- พันตรีสมคิด สวยา. การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมจากการตอบปัญหาเทวดาของพระพุทธเจ้า, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.
- พันธ์ทิพย์ ทิพย์ประพันธ์. “วิเคราะห์คุณูปภาพของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับอภัยภักตปัญหา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.
- พระครูสังฆรักษ์อรุณ เขมจิตโต, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง ทิฎฐิ 62 ในพรหมชาลสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต** สาขาพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.
- พระมหาฉลวย อุตตโม (กำแพงนิล). “วิเคราะห์วิธีตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.
- พระมหากิจการ โชติปัญญา (ยุติพันธ์). “การศึกษาพุทธวิธีการให้การปรึกษาที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.
- พระมหาสิทธิพิพัฒน์ สิริปัญญา. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยาต่ออัญญเดียรฉิยในสมัยพุทธกาล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2555.
- ภิญญดา จรัสศรี. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการตอบปัญหาของมาณพ 16 คน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554.
- หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมัจฉาทิฎฐิในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.